

Oponentský posudok na habilitačnú prácu Mgr. Miloša Taligu, PhD.

Epistemologická verzus metodologická teória argumentácie

Habilitačná práca Mgr. Miloša Taligu, PhD. sa pohybuje na pomedzí teórie argumentácie, epistemológie a metodológie vedy. Zaoberá sa v nej otázkou, aká je funkcia používania argumentov (predovšetkým deduktívne platných, ale aj iných, presvedčivých argumentov) v poznávaní. Ukazuje, že argumentácia nemôže plniť konštruktívnu úlohu poskytovania zdôvodnenia tvrdeniam, ktoré sú závermi argumentov, ale môže plniť deštruktívnu úlohu vyvracania tvrdení, ktoré sú premisami argumentov.

Práca je rozdelená do dvoch hlavných kapitol (okrem úvodu, záveru a ďalších formálnych súčastí), pričom prvá časť je kritická, zameraná proti tzv. epistemologickej teórii argumentácie, a druhá časť je pozitívna, zameraná na predstavenie pôvodnej tzv. metodologickej teórie argumentácie. Z hľadiska štruktúry jednotlivých kapitol je práca dobre priehľadná. Ide o sústredenú postupnosť tvrdení a argumentov, vďaka čomu autor dosahuje vysokú mieru kompaktnosti. Väčšej zrozumiteľnosti a lepšiemu pochopeniu (resp. eliminácii nedorozumenia) by však podľa mňa prospelo, keby autor explicitne definoval alebo charakterizoval niektoré kľúčové pojmy – jasnejšie by sa tak dalo identifikovať, čo presne je terčom jednotlivých argumentov. Na niektoré pojmy, pri ktorých by niečo také bolo vítané, spomeniem nižšie, pri niektorých ďalších pojmoch sa to možno ukáže na základe pripomienok, ktoré uvediem k jednotlivým argumentom.

Habilitačná práca je pomerne stručná – dve kapitoly, ktoré tvoria jadro práce, majú len 45 strán. Predpokladám však, že formálne požiadavky na rozsah práce tohto druhu sú splnené, a preto túto vec nebudem v posudku hodnotiť.

V prvej, negatívne zameranej kapitole Taliga rozpracúva dva argumenty proti epistemologickej teórii argumentácie, pričom prvý z nich si za cieľ berie internalistické verzie teórie, druhý zase externalistické verzie. Podľa oboch verzií je možné pomocou argumentov zdôvodňovať určité presvedčenia, závery argumentov, vďaka čomu sa pomocou argumentov zabezpečuje, že tieto presvedčenia spĺňajú podmienku zdôvodnenia, teda jednu z nevyhnutných podmienok na to, aby mohli byť poznatkami. Internalistické verzie k tomu na rozdiel od externalistických teórií pridávajú požiadavku, podľa ktorej sa presvedčenie stane poznatkom pre určitý subjekt len v prípade, že pozná spôsob, ako presvedčenie zdôvodniť.

Taliga ukazuje, že internalistické teórie argumentácie sú ohrozené argumentom o nekonečnom regrese – nedokážu vysvetliť, ako sa z premís argumentu môže preniesť zdôvodnenie na jeho záver, pretože to vedie k nekonečnému regresu. Poznávajúci subjekt nemôže prostredníctvom argumentov zdôvodniť presvedčenie (a transformovať ho tak na poznatok) – pomocou deduktívne platného argumentu sa síce dozvie, že záver vyplýva z premís, no nezozvie sa, či je záver pravdivý (s. 21). To by sa stalo len vtedy, keby vedel, že premisy sú pravdivé. Problémom je to v tom zmysle, že na zistenie pravdivosti premís argumentu by subjekt musel mať k dispozícii iné argumenty, ktoré by ich pravdivosť preukázali, no to nie je možné, pretože deduktívne platné argumenty na to nie sú usposobené. Premisy týchto ďalších argumentov by totiž takisto museli byť pravdivé, aby preukázali pravdivosť ich záverov, no na to by boli potrebné ďalšie argumenty a tak ďalej až donekonečna. Problém Taliga sumarizuje slovami: „ak má argumentujúci subjekt (alebo adresát, ktorému je sformulovaný argument určený) vďaka argumentácii zistiť, že záver daného argumentu je zdôvodnený, musí byť

schopný vďaka argumentácii zistiť, že sú zdôvodnené premisy daného argumentu“ (s. 23). Autor rozoberá niekoľko spôsobov, ktoré v literatúre riešia problém s argumentom o nekonečnom regrese, no odmieta ich ako neúspešné.

S touto argumentáciou mám určité ťažkosti. Za problémom nekonečného regresu sa skrýva požiadavka (artikulovaná v uvedenom citáte), že na to, aby argument, resp. jeho premisy mohli pre niekoho plniť úlohu zdôvodnenia pravdivosti záveru, musia preňho tieto premisy mať argumentmi zdôvodnenú pravdivosť. Hoci sa táto požiadavka môže zdať prijateľná, je v skutočnosti príliš silná. V prvom rade sa zdá, že by malo byť možné, aby subjekt disponoval zdôvodnením nejakého tvrdenia, ktoré je zlé. Existencia zlého zdôvodnenia umožňuje potom povedať, že záver argumentu môže byť zdôvodnený jeho premisami, hoci premisy samé nie sú dobre alebo dostatočne zdôvodnené, resp. nie sú zdôvodnené vôbec. Keby sme akceptovali Taligovu dikciu, tak pojem zlého zdôvodnenia by musel byť prázdny. Takisto by teória mala byť schopná pripustiť, že zdôvodnenie je kontextovo závislé v tom zmysle, že ak v určitom kontexte (s určitými epistemologickými nárokmi) sa nejaké zdôvodnenie považuje za dobré, v inom kontexte (s prísnejšími epistemologickými nárokmi) by sa to isté zdôvodnenie za dobré nepovažovalo. Taligov prístup, zdá sa mi, niečo také neumožňuje, hoci v súčasnej literatúre ide o pomerne bežné stanovisko.

Tieto problémy by sme odstránili, keby sme zdôvodnenie považovali za dočasnú vec, závislú od kontextu. Premisy argumentu by sa mohli považovať za zdôvodnenie jeho záveru nie v absolútnom zmysle, ale vzhľadom na určitý systém alebo rámec. Ak zdôvodnenie obmedzíme na nejaký rámec, ktorý je tvorený len konečnou sústavou propozícií (a prípadne ich deduktívnymi dôsledkami), premisy môžu predstavovať zdôvodnenie záveru argumentu vzhľadom na taký systém (propozícií, poznatkov, tvrdení...), v ktorom sa premisy jednoducho akceptujú (alebo sa akceptujú predpoklady, z ktorých možno tieto premisy v konečnom dôsledku vyvodiť). Na záver argumentu sa tak prenáša z premís zdôvodnenie, ktoré je naviazané na tento rámec. Ak prijmeme takýto uhol pohľadu, nebude problém priznať argumentom schopnosť poskytovať zdôvodnenie, pretože nekonečný regres bude zablokovaný. Nie každé tvrdenie zo systému totiž bude musieť mať argumentmi zdôvodnenú pravdivosť – niektoré tvrdenia sa budú akceptovať bez toho, aby boli takto zdôvodnené (čo, prirodzene, nevylučuje možnosť, že v inom systéme sú tieto tvrdenia patrične zdôvodnené). Detaily takéhoto prístupu nie sú v tomto prípade až také relevantné. Relevantné je skôr to, že v rámci epistemologických teórií argumentácie je možné nájsť také riešenie, ktoré zablokuje nekonečný regres, a teda Taligov argument sa nemusí považovať za osudný.

Taliga ďalej ukazuje, že externalistické verzie epistemologickej teórie argumentácie sú ohrozené námietkou, podľa ktorej premisy argumentov predpokladajú ich záver, a teda premisy argumentu nemôžu vytvárať zdôvodnenie pre jeho záver. Túto námietku autor adaptuje ako na deduktívne platné argumenty, tak aj na deduktívne neplatné argumenty, ktoré sú však presvedčivé. Taliga uvádza ako možnú obranu proti nej stanovisko, podľa ktorého chyba predpokladania záveru nevzniká, ak premisy argumentu sú „podporené takými dôvodmi, ktoré sú od záveru daného argumentu nezávislé, pretože v takom prípade by prijatie premís nebolo podmienené prijatím záveru“ (s. 30). Proti tejto možnosti namieta, že ak sa v zdôvodnení premisy argumentu nenachádza (aspoň implicitne) záver argumentu, tak „zdôvodňujúci vzťah nemôže byť deduktívnym vzťahom“, a teda „premisy aj záver ... argumentu sú ... zdôvodnené niečím iným ako deduktívne platnou argumentáciou“ (s. 31).

Vo svojej námietke autor zjavne predpokladá, že záver argumentu (tento argument budem označovať ako „pôvodný argument“) môže byť legitímne zdôvodnený premisami v deduktívne platnej argumentácii len za predpokladu, že aj pre jeho premisy existuje zdôvodnenie v podobe deduktívne platnej argumentácie. Takáto argumentácia by sa musela pri zdôvodňovaní premís pôvodného argumentu opierať o záver pôvodného argumentu, a teda vzniká kruh. Tento kruh však možno preťať, keď zdôvodnenie premís pôvodného argumentu uskutočníme inými ako deduktívne platnými argumentmi. Proti tomu by Taliga namietol, že v takom prípade by aj záver pôvodného argumentu bol zdôvodnený iným ako deduktívne platným argumentom, keďže v jeho zdôvodnení by bolo možné premisy pôvodného argumentu nahradiť premisami nededuktívnych argumentov, ktoré sú použité pri zdôvodňovaní premís pôvodného argumentu. To síce možno uznať, no zároveň je možné poprieť, že by išlo o problém. Nikde totiž nie je formulovaná požiadavka, že pre tvrdenie je možné určiť len jedno zdôvodnenie – môžeme predsa tvrdiť, že záver pôvodného argumentu je zdôvodnený jedným spôsobom pomocou premís pôvodného argumentu, ale aj iným spôsobom pomocou premís argumentov, ktorými sa zdôvodňujú premisy pôvodného argumentu.

Zároveň by sa dalo povedať, že keby sme prijali návrh, ktorý som uviedol v odpovedi na prvú Taligovu námietku proti epistemologickým teóriám argumentácie, tak by sme mohli za zdôvodnenie tvrdenia považovať aj uvedenie takých iných tvrdení, ktoré nie sú v rámci určitého systému zdôvodnené vôbec, resp. aspoň uspokojivo. V tom prípade by sme mohli pripustiť, že záver pôvodného argumentu je zdôvodnený deduktívne platným argumentom, hoci jeho premisy nemajú takéto zdôvodnenie. Aj v takom prípade by sme však mohli hovoriť o tom, že záver argumentu je zdôvodnený, hoci by sme mohli pochybovať o tom, či ide o dobré zdôvodnenie (aj zlé zdôvodnenie je však zdôvodnenie).

Po negatívnej časti, v ktorej Taliga kritizuje epistemologické teórie argumentácie, nasleduje pozitívna časť, v ktorej formuluje vlastnú koncepciu, metodologickú teóriu argumentácie, resp. načrtáva jej základné obrisy. Podľa tejto koncepcie argumentácia plní úlohu v poznávaní vďaka tomu, že nám niečo odhaľuje o premisách argumentov, nie vďaka tomu, že by sa pomocou nich zdôvodňovala pravdivosť ich záverov. Argumentácia je v tomto zmysle nástrojom kritiky premís, pretože odvodením neprijateľných dôsledkov sa ukazuje, že premisy sú problematické. Predmetom argumentácie nie je záver, ale množina premís (s. 38), a jej cieľom je „kontrola udržateľnosti premís“ (s. 39).

Problémom tejto koncepcie je jej rozpor s tým, čo je zjavné. Intuitívne sa nám zdá zjavné, že bežne argumenty predkladáme preto, aby sme niekoho presvedčili o určitom stanovisku, ktoré je obsiahnuté v závere argumentu – v mnohých prípadoch uvádzame na podporu tvrdenia (záveru) iné tvrdenia (premisy) preto, lebo niekto nie je ochotný prvé tvrdenie akceptovať a domnievame sa, že ho bude ochotný akceptovať, pretože sa domnievame, že bude akceptovať premisy. Ak metodologická teória mení cieľ argumentácie, treba vysvetliť, prečo vzniká dojem, že naše bežné konanie pri uvádzaní argumentov je zamerané na obhajobu záverov, nie na kontrolu premís. Bez takéhoto vysvetlenia síce bude táto koncepcia predstavovať zaujímavú teoretickú možnosť, no jej praktická funkčnosť bude sporná. Takisto by bolo vhodné vysvetliť, ako je to s množstvom iných typov argumentov. Keďže v habilitačnej práci sa rozoberá len prípad deduktívnych argumentov a niekoľko druhov nededuktívnych argumentov, je otáznou, či svoju teóriu by autor chcel aplikovať aj na nededuktívne argumenty vo všeobecnosti. Ak by nechcel, bolo by treba zdôvodniť, prečo zavádza takúto výnimku pre niektoré typy argumentov;

ak by chcel, bolo by treba konkretizovať, ako napríklad argumenty založené na analógii a ďalšie druhy argumentov fakticky majú slúžiť na kritiku premís, nie na zdôvodnenie záveru, a čo sa dosiahne, ak ich budeme takto chápať.

Taliga sa vo svojich vyjadreniach o predmete kritiky teórie a cieľoch metodologickej teórie argumentácie pokúša vyhnúť tomu, aby sa argumentácia spájala so zdôvodňovaním. Podľa neho „cieľom kritiky nie je ... zdôvodniť nepravdivosť kritizovanej teórie, ale odvodiť z nej nepravdivý dôsledok“ (s. 44). V tejto súvislosti sa možno pýtať, či odvodenie nepravdivého dôsledku z teórie nie je predsa len zdôvodnením jej nepravdivosti (resp. jedným z možných zdôvodnení jej nepravdivosti). Veď ak odvodením nepravdivého dôsledku by sme nemali ukázať, že teória je nepravdivá – a teda zdôvodniť tak, že je nepravdivá – tak načo by sme sa do toho vôbec mali púšťať? Po druhé, zrejme predpokladáme, že pri kritike teórií sa chceme dopracovať k poznaniu, a to prinajmenšom k poznaniu, že cesta, ktorú ponúka táto teória, nie je schodná. Ak by odvodenie nepravdivého dôsledku nemalo poskytovať zdôvodnenie nepravdivosti teórie, tak odvodenie nepravdivého dôsledku by ani neposkytovalo poznanie, že táto teória je nepravdivá. Po tretie, na s. 46 Taliga uvádza, že úspešnou kritikou tézy dosiahneme jej vyvrátenie. Keďže teórie sú v podstate tvrdeniami, tézami, resp. sústavami téz, tak toto vyhlásenie môžeme extrapolovať aj na teórie. Zdá sa, že pojem zdôvodnenia nepravdivosti teórie je nahradený pojmom vyvrátenia teórie, lenže nie je celkom jasné, čo sa touto náhradou v skutočnosti dosiahlo – nie je pojem vyvrátenia teórie len zamaskovaným pojmom zdôvodnenia nepravdivosti teórie? A ak nie je, tak v čom je substantívny rozdiel medzi nimi a prečo je potrebné oddeliť zdôvodnenie nepravdivosti teórie od jej vyvrátenia? Na základe týchto pochybností a otázok by sa azda mohlo povedať, že aj keď priznáme argumentácii kritickú úlohu, ktorú jej chce priznať Taliga, tak by sme nemali rezignovať na zdôvodňujúcu funkciu argumentácie, pretože v opačnom prípade by sme rezignovali na úlohu argumentácie pri poznávaní.

Ešte upozorním na jednu drobnosť. Na s. 49 je úvaha o tom, že ak ukážeme, že poznanie nie je zdôvodneným pravdivým presvedčením, tak sme ešte neukázali, čím poznanie je. To je v poriadku, no zároveň Taliga k tomu pripája problematiku tvrdenie, že máme k dispozícii sedem možností, čím by poznanie mohlo byť. Odhliadnuc od toho, že v siedmej možnosti sú len negatívne vymedzenia (čiže opäť nevieme, čo poznanie je), tak v skutočnosti prichádza do úvahy nepreberné množstvo možností, čím poznanie je okrem spomínaných siedmich alternatív. Nestačí totiž poprieť exemplifikovanie jednej či viacerých zložiek z tripartitnej definície – to by stačilo len v prípade, že pôvodná definícia obsahuje niečo navyše, čo z nej treba odstrániť – ale spravidla treba k tomu doplniť aj pozitívne vymedzenie, ktoré opraví chybu v tripartitnej definícii.

Napokon si dovoľím položiť niekoľko otázok habilitantovi, ktoré sú implicitne prítomné v uvedených pripomienkach:

Po prvé, aké podmienky by podľa habilitanta malo niečo spĺňať na to, aby sa to mohlo klasifikovať ako zdôvodnenie?

Po druhé, je možné v kontexte autorovho názoru prezentovaných v habilitačnej práci formulovať pre tvrdenie zlé zdôvodnenie? Nie je implicitným predpokladom autorovej argumentácie myšlienka, že každé zdôvodnenie je dobrým zdôvodnením, resp. myšlienka, že na to, aby sme niečo považovali za zdôvodnenie, musí to byť hneď zdôvodnením dobrým? Je možné rozlíšiť dobré a zlé zdôvodnenie?

Po tretie, ako je možné aplikovať metodologickú teóriu argumentácie napríklad na abduktívne argumenty (alebo argumenty k najlepšiemu vysvetleniu), argumenty založené na analógii, rôzne druhy argumentov zamerané na praktické usudzovanie, prípadne ďalšie druhy argumentov? A ak základný princíp metodologickej teórie, jej kritickú úlohu, by autor nechcel na niektoré ďalšie typy argumentov použiť, ako by principiálne vysvetlil rozdiel v prístupe k týmto typom argumentov?

Po štvrté, autor vo svojej práci často používa argumentáciu (neraz ide o deduktívnu argumentáciu), ktorej prostredníctvom sa pokúša ukázať, že epistemologická teória argumentácie trpí takými či onakými nedostatkami; záverom jeho argumentácie je spravidla tvrdenie o neuspokojivosti epistemologickej teórie. V kontexte habilitantovej metodologickej teórie sa možno pýtať, či sa domnieva, že svojou argumentáciou zdôvodnil nepravdivosť epistemologickej teórie, resp. či teóriu vyvrátil.

Domnievam sa, že rozdielnosť názorov vo filozofii by nemalo byť dôvodom na neprijímanie práce a výsledkov názorových oponentov či konkurentov. V opačnom prípade by sme odmietali hlavný spôsob fungovania filozofie – slobodnú hru s ideami, názormi a argumentmi. Preto napriek tomu, že s niektorými vecami v habilitačnej práci nesúhlasím, **odporúčam**, aby Mgr. Milošovi Taligovi, PhD. bol udelený vedecko-pedagogický titul docent v odbore habilitačného a inauguračného konania systematická filozofia.

V Bratislave 19. 8. 2020

prof. Marián Zouhar, PhD.